

შედეგები

**ლიბერალური თეორიის საკითხები
სოლომონ ლოლაშვილის შემოქმედებაში**

მე-19 საუკუნის ქართველი ინტელიგენციის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის ს. ლოლაშვილის მრავალმხრივ შემოქმედებაში ღირსეული ადგილი ეთმობა ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხებს. 1832 წელს მისი რედაქტორობითა და აქტიური მონაწილეობით გამოცემულ პირველ ქართულ ჟურნალში “სალიტერატურონი ნაწილი ტფილისის უწყებათანი” ს. ლოლაშვილმა შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადა ყველა ქართველ თუ უცხოელ ავტორს, რომელსაც ქართული ენა და ლიტერატურა არ მიაჩნდა თვითმყოფად და დამოუკიდებელ დისციპლინად. 1829 წელს იონა ხელაშვილისადმი მიწერილ წერილში ს. ლოლაშვილი წერდა: “შევადგინე ქართული ღრამატიკა სასწავლებლებისათვის, სრულყოფილი რიტორიკა ქართულსავე ენასა ზედა, შევადგინე რეესტრი ქართულისა წიგნებისა, რიცხვით ექვსასამდე: ვისგან, სად, და ოდეს და თვითოეული რას იპყრობს თავის შორის”.

მისი ნაშრომები ფილოსოფიის, ლოგიკის, ენათმეცნიერებისა და ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხებზე ყურადღებას იპყრობდა აზრის სიცხადით, მსჯელობის დისციპლინითა და გადმოცემის სიმართლით. საკუთარი შეხედულებები ლიტერატურისმცოდნეობის შესახებ განმარტა და ჩამოაყალიბა ნაშრომში “რიტორიკა”; უფრო ვრცლად ამის თაობაზე ფართოდ მსჯელობს თავის “მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა”-ში. “რიტორიკა” მოგვიანებით იქნა აღმოჩენილი ს. ლოლაშვილის არქივში პროფ. თ. კუკავას მიერ. თავდაპირველი სახით გამოქვეყნდა ჟურნალ “მნათობში” (1955, № 1), ხოლო მოგვიანებით აღნიშნული ნაშრომი შევიდა ს. ლოლაშვილის თხზულებათა ერთტომეულში (ს. ლოლაშვილი, 2001). რიტორიკას ს. ლოლაშვილი განმარტავს, როგორც მშვენიერსიტყვაობას, რომლის დანიშნულებას შეადგენს “გადმოღება ჰაზრთა და გრძობათა ზებირად, ანუ ქარტასა ზედა მოკლედ, ცხადად და შესაბამისად სათქმელისა, ანუ აღსაწერისა საგნისა” (ს. ლოლაშვილი, 2001, გვ. 181).

რიტორიკა, ს. ლოლაშვილის აზრით, არის სწავლა და არა ხელოვნება, ვინაიდან იგი შეიმუშავებს თეორიას, ანუ კანონთა სისტემატურ წყობას. მწერალს, მხატვრული ნაწარმოების შემოქმედს, ს. ლოლაშვილის აზრით, უნდა ახასიათებდეს “სიმართლე, სიწორფეღე წმინდა ჭეშმარიტებათა და სათნობა”. პოეტიკას იგი უწოდებს “მჭევრსიტყვაობას”, “მშვენიერსიტყვაობას”, რომელიც მოინადირებს ადამიანთა გულებს და “აღანთებს გამოხატვასა”. რიტორიკაში ს. ლოლაშვილი აყალიბებს საკუთარ მოსაზრებებს ხელოვნის, შემოქმედის შესახებ. მისი აზრით, ხელოვნის, პოეტის ნამდვილად ესაჭიროება, როგორც მოპოვებული, შექმნილი ღირსებანი, სწავლა, განათლება, გამოცდილება, ასევე, ბუნებრივი მონაცემები. მწერლის ყურადღების ობიექტს წარმოადგენს ზემოქმედება ადამიანის გონებაზე. “პროზის მისიაა ადამიანის განათლება, ხოლო პოეზიისა - ადამიანის

სიამოვნება"- წერს იგი "რიტორიკაში". ასეთ კატეგორიულ გამიჯვნას შეიძლება არ დაეთანხმოს ლიტერატურისმცოდნე, ანდა რიგითი მკითხველი, ვინაიდან ორივე ყანრიდან ადამიანი ღებულობს გარკვეულ განათლებასაც და სიამოვნებასაც. ცნობილია, თუ როგორი ურთიერთობა ჰქონდა ს. დოდაშვილს თავის სულიერ მოძღვართან იონა ხელაშვილთან. ეს უკანასკნელი გაეცნო რა ს. დოდაშვილის მხატვრული შემოქმედების ნიმუშებს, კმაყოფილი წერდა ახალგაზრდა ს. დოდაშვილის შესახებ. მისი წერის სტილსა და მანერას ახასიათებდა, როგორც "სიტყვათა მტკიცე, მცირეთა მეტყველ, მრავალკეთილთა სიტყვათა მსმენელს". ადამიანი, პიროვნება, ყოველმხრივ შეისწავლის საკვლევ საგანს, თუ მას სათანადო დონეზე აქვს განვითარებული გონება და გული. პოეტიკა, ანუ "პოეტიკა", როგორც მას ს. დოდაშვილი უწოდებს და რიტორიკა თანამსგავსნი არიან, როგორც სიტყვიერების ნაწილნი, განსხვავდებიან იმით, რომ "რიტორიკა არის სწავლა პროზისა, ხოლო პოეტიკა სწავლა სტიხთქმისა".

"რიტორიკაში" ს. დოდაშვილი მოკლედ აღწერს რიტორიკის განვითარების ეტაპებს და ასახელებს ცნობილ მჭევრმეტყველებსა და პოეტიკის თეორიის ჩამომყალიბებლებს: ძველ ბერძენთაგან დასახელებულნი არიან: არისტოტელე, ლონგინი; რომაელებისაგან - ციცერონი, კვინტილიონი; ინგლისელებიდან - ბლერი; გერმანელთაგან - ეშენბურდი, მოასი, ლენსიუსი; რუსთაგან დასახელებულნი არიან: ლომონოსოვი, რიჟკი, ნიკოლსკი, ტოლმაჩეკი და სხვანი. ქართველთაგან ავტორი ასახელებს: ანტონ I-ს, იონა ხელაშვილს, რუსთაველს და სხვებს. რიტორიკის საგნად ს. დოდაშვილს მიაჩნია "განხილვა პროზაიკოსთა ქმნილებისა". თვით რიტორიკას ს. დოდაშვილი ჰყოფს თეორიულ და პრაქტიკულ ნაწილებად. თეორიულ ნაწილში სამი საკითხია წარმოდგენილი: 1. აზრთა მიგნება, პოვნა; 2. მისი განკარგვა და 3. აზრთა შესაბამისი გადმოღება. რიტორიკის პრაქტიკულ ნაწილში ს. დოდაშვილი აყალიბებს თხზულებათა სახეებს: წერილნი, საუბარნი, მარტივი აღწერანი, ისტორიულნი, "საქმიანი ლექსითხზულებანი", "სწავლითნი თხზულებანი" და შესხმანი (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 184). მხატვრული ნაწარმოების შესაქმნელად უპირველესია ენის სიწმინდე და სიმარტივე, რათა ავტორმა, მთქმელმა მოკლედ, მაგრამ ხატოვნად, მიიტანოს სათქმელი მკითხველამდე. ამ მიმართებით ს. დოდაშვილს აუცილებლად მიაჩნია "ფრაზის სიცხოველე". მხატვრულ ლიტერატურაში მთავარია იდეისა და ფორმის თანხვედრა. საგნის სრული გადმოცემისათვის აუცილებელია, მიეცეს მას თავდაპირველი განმარტება. შემდეგ მოიძებნოს მსგავსი საგნების თვისებები, რათა დავახასიათოთ ჭეშმარიტება მსგავს საგნებთან მიმართებაში. ს. დოდაშვილი, აღრმავებს რა მსგავლობის ჭეშმარიტებას, როგორც რიტორიკის საგნის შესახებ, აღნიშნავს, რომ მისი ყოველმხრივი დახასიათებისათვის აუცილებელია შემოვიტანოთ "მოწმობანი და მაგალითნი". ყოველ მხატვრულ ნაწარმოებს, ს. დოდაშვილის აზრით, აქვს სამი ნაწილი: დაწყება, თხრობა და დასრულება. ნაწარმოების საწყის ნაწილში ავტორი "განალვიძებს ჩვენში სიხალისესა უთქმელად საგნისა", ხოლო წინადადებაში გადმოიცემა უმთავრესი საგანი თხზულებისა; თხზულების ბოლო, დასრულებით ნაწილში ავტორი გაიმეორებს მოკლედ ყოველივეს, რაც წინ ითქვა, რათა უკეთესად გადაეხედოს მსმენელს წინასწართქმული საგნის შესახებ (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 187).

ავტორი ფრაზას უწოდებს ქალაქზე გადმოღებულ აზრს. ფრაზას უნდა ახასიათებდეს კანონიერება, სიწმინდე, სიციხადე და განსაზღვრულობა. ავტორი საგანგებოდ ჩერდება აზრის გადმოცემის პროცესში უცხოური სიტყვების გადმოღების მიზანშეწონილობის შესახებ. ფრაზას, იმავე დროს, უნდა ახასიათებდეს კეთილზმავანება, სიმოკლე, სისხარტე, სიციხველე. ჩერდება რა ორატორული ხელოვნების თვისებრივ მომენტებზე ს. დოდაშვილი ახასიათებს ორატორის ბუნებრივ მონაცემებსა და შექმნილი გამოცდილების საკითხებს. მისი აზრით, ფილოსოფიური სწავლებანი განავითარებენ ორატორის გულსა და გონებას. მათემატიკური მეცნიერებანი ადამიანის გონებას წარმართავენ წესიერებისაკენ. ორატორული ხელოვნება მსმენელის გონებას იპყრობს ხატოვანი გამონათქვამებითა და შედარებებით. ორატორისათვის დამახასიათებელი უნდა იყოს გულითადი გრძნობა და მშვენიერებისადმი მიდრეკილება.

ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხებზე კანონიკური ფორმითა და კატეგორიებით მსჯელობს ს. დოდაშვილი თავის ნაშრომში “შემოკლებული ქართული ღრამატიკა”, რომელიც თბილისში გამოიცა 1830 წელს. ნაშრომში ავტორი აყალიბებს ლექსის სახეებს, ქართული გრამატიკის კატეგორიებსა და მეტყველების ნაწილებს. აღნიშნული შემოკლებული გრამატიკა, როგორც ავტორი შენიშნავს, წარმოადგენს ქართული ენის შესწავლის მოკლე სახელმძღვანელოს.

ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხებზე, გარდა სპეციალური ნაშრომებისა, ს. დოდაშვილი მსჯელობს იონა ხელაშვილისა და ფილადელფოს კიკნაძისადმი მიწერილ წერილში. ნაშრომი “მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა” (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 214-220) ს. დოდაშვილი წერს, რომ ადრე “სიტყვიერება ჩვენი ყოფილა მაღალსა ხარისხისა ზედა სრულებისასა, საკმაო არის წარუვლდინოთ განათლებულსა სჯასა ლექსნი რუსთველისანი “ვეფხისტყაოსანი” (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 219). მხატვრული ნაწარმოები, მხატვრული სიტყვა, ს. დოდაშვილის აზრით, უძლიერესი სტიმულია პიროვნების ინტელექტუალური და ფსიქიკური ძალების განვითარებისათვის. ორატორული ხელოვნების უპირველესი დანიშნულებაა ხელი შეუწყოს ადამიანს ქეშმარიტების ძიებასა და მორალურ სრულყოფაში. ს. დოდაშვილი თვითონ იყო ქეშმარიტი ორატორი, მგზნებარე პატრიოტი და მხატვრული სიტყვის ქეშმარიტი ოსტატი. მისი ასეთი პიროვნული თვისებები ადრეული ასაკიდანვე გამოვლინდა. სემინარიაში სწავლის დროს იგი წერდა: “არა თვისათვის მხოლოდ, გარნა ბედნიერებისათვის, არამედ სიყვარულისთვის მამულისა ვმეშაობ, რათა ოდესმე ევროპამ ჰსცნას ივერია საშუალებათა წერილთა სარწმუნოთა” (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 259).

ს. დოდაშვილის ორატორული ხელოვნების ნიმუშად შეიძლება მივიჩნიოთ მისი “შესხმა”, სიტყვა, რომელიც მან წარმოთქვა 1828 წელს ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მოწაფეთა გამოცდების დროს. 23 წლის ჭაბუკმა მოკლედ და ხატოვნად ჩამოაყალიბა იმდროინდელი საქართველოს მდგომარეობა: “ძლიერმა ჩვენმა მტრებმა მიიყვანეს საყვარელი მამული ჩვენი ასევეთარ ხარისხამდე დამდაბლებისა, დამვიწყებელი მოქალაქეობის თავისუფლებისა მსხვერპლად ბარბაროსთა, რასაც მოსდევს უმეცრება” (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 241).

ღრმად პატრიოტული სულისკვეთებითა დაწერილი ს. დოდაშვილის “სიტყვა-მოწოდება”; როგორც ცნობილია, საქართველოში ამ პერიოდში

მზადდებოდა 1832 წლის შეთქმულება. ს. დოდაშვილი შეთქმულების ორგანიზატორებს არ თანაუგრძნობდა, თუმცა თავისი მახვილი სიტყვით ცდილობდა გამოეხატა შეთქმულების მიზნები. 1831 წელს დაწერილ “სიტყვა-მოწოდებაში” მგზნებარე სიტყვებით გამოხატავს მამულის ბედით გამოწვეულ საკუთარ სულიერ მდგომარეობას და მოუწოდებს შეთქმულებს, აქტიურად იმოქმედონ ქვეყნის გამოსხნისათვის: “ნუ უკვე ჩვენ არა ვართ შვილნი მამა-პაპათა ჩვენთან? ნუთუ ჩვენ არა ძალგვიძმს შენახვა საკუთარისა მამულისა ჩვენისა?”, მაშა რაისთვისა ცოცხალ ვართ?” (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 242). იმავე წელს დაწერილ ლექსში “მაისი” ს. დოდაშვილი პირდაპირ მოუწოდებს შეთქმულთ “აღვიპყრათ ხელთა მახვილი, მივცეთ მტერთა შიში ძრიელი”, რათა განვდევნოთ სოფლით ძალით მოსულნი, “ქართველნო მოიგეთ გონება” - ასეთი პათოსით ამთავრებს ავტორი თავის ლექსს, რომელიც ფაქტობრივად დაიწერა იმისათვის, რომ გაემხნევებინა შეთქმულების მონაწილენი. თავის მხრივ, შეთქმულების ორგანიზატორები აიძულებდნენ ს. დოდაშვილს დაეწერა “რაიმე აღმაგზნებელი” სიტყვა, რომელიც გადაიქცა შეთქმულთა ლოზუნგად.

ს. დოდაშვილის შეხედულებები ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხებზე გაერთიანებულია მის ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ნაწარმოებებში. ისინი ავტორმა გამოაქვეყნა ყურნალში “სალიტერატურო ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი” 1832 წელს. თხზულებები ავტორმა გააერთიანა საერთო სათაურით “სიტყვიერება”, “აღმოსავლეთის ლიტერატურა”, “ქართული ისტორია”, “კრიტიკა”. ს. დოდაშვილის თარგმნილი და ორიგინალური ნაწარმოებები: “ჟინევრა”, “უმანკობა”, “ელენა”, “ანეკდოტი, ანუ ღირსსახსოვარი შემთხვეულობა”, “სამი ინდის ხურმა” და “მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა, ანუ სიტყვიერებისა” თავისი თხრობის მანერით, სტილისტური თუ ჟანრობრივი თვალსაზრისით ნათლად მეტყველებს ავტორის განსწავლულობასა და ფართო ერუდიციასზე. თხრობა, წერითი მეტყველება აღნიშნულ ნაწარმოებებში წარმოგვიდგება ღრმა აზრობრივი დატვირთვით, ნათლად, შემოკლებით, რაც თავისთავად მეტყველებს ავტორის მეცნიერულ დამოკიდებულებაზე მხატვრული ნაწარმოებებისადმი. თავის მოკლე მიმოხილვაში ს. დოდაშვილი ახასიათებს მრავალსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის ისტორიას, აღნიშნავს, რომ “ქართველთა ძველთაგან ჰქონდათ სურვილი, ხალისი და ნიჭი სწავლათა და ხელოვნებათა ჩინებული მთარგმნელნი და მწერალნი იყვნენ”. აქვე ავტორი ასახელებს იმ წარჩინებულ ავტორებს, რომლებმაც დასაბამი მისცეს ქართულ მჭევრმეტყველებას, მხატვრულ ლიტერატურას და ამით შორს გაიტანეს ქართველი კაცის გონიერება და შრომა მამულის საკეთილდღეოდ”. ასეთი ავტორები განსხვავდებიან “შვენიერი სიტყვაობითა, თხზულებანი მათნი სტიხად და პროზად ღირს არიან გონებაგანმხილველისა ყურადღებისანი” (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 215).

1830 წელს შედგენილი “შემოკლებული ქართული ღრამმატიკა”, როგორც ავტორი წერს, პირველი ცდაა ქართული ენათმეცნიერების ისტორიაში, სადაც ჩამოყალიბებულია მეტყველების ნაწილები, ძირითადი გრამატიკული კატეგორიები და პრაქტიკული სავარჯიშოები. 1827 წელს იონა ხელაშვილისადმი მიწერილ ბარათში ს. დოდაშვილი წერს, რომ მან შეიტანა გარკვეული ცვლილებები “სიტყვიერებისა შინა უმეტესად, რომელსაც მივეც შესაბამისი სისტემატიკებრი

წყობილება და განყოფილება განსაზღვრებითი”. აქ ლაპარაკია ზემოხსენებულ “შემოკლებულ გრამატიკაზე”, რომლის დაბეჭდვის შემთხვევაში გარკვეულ სარგებლობასა სცნობენ “კეთილმზრახველნი მკითხველნი” (ს. დოდაშვილი, 2001, გვ. 283).

ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხებზე გამოქვეყნებული ნაშრომებით ს. დოდაშვილმა ფაქტობრივად სათავე დაუდო ხელოვნებაში მებრძოლი პათოსის შემოტანას, რითაც ერთობ წინ წასწია სოციალური და მოქალაქეობრივი მოტივები ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში. ქართული ლიტერატურის ისტორიის მეცნიერული შესწავლა ნათელყოფს, რომ მე-19 საუკუნის 30-40-იანი წლების ქართული სიტყვიერებისა და, ზოგადად, ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხების კვლევა არ წარმოადგენს სბეცილისტთა ინტერესის საგანს. ისიც აღსანიშნავია, რომ ამ დროისათვის თბილისში არსებობდა კულტურული და ლიტერატურული სალონები, მაგრამ აქ ლიტერატურის კრიტიკისა და საერთოდ ხელოვნების დანიშნულების შესახებ ნაკლებად იყო მსჯელობა. აქედან ცხადია, თუ როგორ ცხოველმყოფელურ გავლენას ახდენდა ქართულ ფილოლოგიურ აზროვნებაზე ახალგაზრდა ს. დოდაშვილის შემოქმედება. მისი ნაშრომები საინტერესო არ იყო მხოლოდ საკითხის მეცნიერული ან მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით. მისი თხზულებანი გამსჭვალული იყო ზოგადსაკაცობრიო იდეებითა და ღრმა პატრიოტული სულიკვეთებით.

დამოწმებული ლიტერატურა

მნათობი №1 - ჟურნ. “მნათობი“ №1, 1955.

ს. დოდაშვილი, 2001 - ს. დოდაშვილი, თხზულებანი, თბ., 2001.

GURAM TAKNIASHVILI

ISSUES OF LITERARY THEORY IN THE WORKS OF SOLOMON DODASHVILI

In diverse creative works of famous representative of Georgian upper class society Solomon Dodashvili issues of literary criticism. In 1832 in the first Georgian journal “Literary Parts from Tbilisi Chronicles” edited by him S. Dodashvili formed his point of views on the issues of literary criticism. Author joined the creations with the same title “Art of Word”, “Literature of the East”, “ Georgian History”, “critics”.

S. Dodashvili fought against authors who didn’t consider Georgian language and literature as original and independent discipline.

S. Dodashvili explained and formed his viewpoints about literary criticism in his work “Rhetoric” . Rhetoric in his opinion is studying and not art.

S. Dodashvili argues about the issues of literary theory with canonic form and categories. S. Dodashvili forms the types of verse, categories of Georgian grammar and parts of speech in his work “Shortened Georgian Grammar” published in 1930.

Besides special works, Solomon Dodashvili argues about literary issues in letters dedicated to Iona Khelashvili and Piladelpos Kiknadze.

As a sample of his art of oratory we can consider his “Praise”, speech which he gave on the students’ exam of Tbilisi nobility school in 1828. In “Speech-appeal” written in 1831 he expresses the grief for the fate of his home country with emotional words.

By his works on the issues of literature, Solomon Dodashvili actually became the pioneer of emerging the pathos of resistance in art, by which he improved social and civic motives in Georgian fiction literature.